

Branko Balj

A MARXI GONDOLAT OSZTHATATLANSÁGA

Történelmi dimenzióinál fogva a marxi gondolat oszthatatlanságának kérdése több releváns problémát vet fel, amely nemcsak Marx, hanem általában a marxista filozófia szempontjából is fontos. A kérdésre, hogy miért, nagyon egyszerű a válasz, mint A. Lefebvre szavaival élve „a marxi gondolat világgá terebélyesedő eszme”. A marxi elmélet forradalmi dialektikájának és elméleti-módszertani egységének fókuszában ugyanis az ember áll mindazzal, amivé eddig fejlődött, s amivé a jövőben fejlődhet. A marxi gondolattal kapcsolatban számos teoretikus „két” Marxról beszél. Az alábbiakban a „két” Marxról szóló mítoszt foglaljuk össze.

1. A „fiatal” és az „idős” Marx

A marxi gondolat megosztottságáról alkotott tézis *közvetve* már a II. Internacionálé óta jelen van a filozófiában, amikor is F. Mehring, később K. Kautsky, majd a revizionista E. Bernstein kérdésessé teszi, hogy Marx egyáltalán filozófus volt-e és munkássága filozófiai? Közvetlenül vetődik fel a marxi gondolat oszthatóságával kapcsolatban a kérdés a *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* megjelenésekor. Marxnak ez a munkája 1932-ben jelent meg először, a hozzá fűződő magyarázatok, elemzések, a jelentőségéről folytatott vita stb. nyomán születik meg a „két” Marxról szóló tézis.

A Sztálin revizionista iskolájából kikerülő dogmatista teoretikusok azt állították, hogy az „igazi” Marx az „idős” Marx, az, aki A tőkét írta, míg a „fiatal” Marx, vagyis mindaz amit fiatal korában alkotott, Hegel és Feuerbach filozófiájával van átítatva, tehát a hegeli-feuerbach-i tévhitekből adódnak Marx tévedései is.

Ez a kérdés szorosan kapcsolódik a Marx és a Hegel dialektikája közötti kapcsolathoz. Mint M. Marković mondja, a dogmatikus marxisták

hamar rájöttek, hogy hasznukra lehet, ha megszüntetnek minden kapcsolatot a dialektikáról szóló tulajdon verziójuk és a hegeli dialektika között.¹

Valamivel később, a hatvanas évek közepén jelentkeznek úsmét a fentiekhez hasonló nézetek, sőt ezek elméletileg már jobban megalapozottak. Louis Althusser Marxról szóló tanulmányának előszavában Marx munkásságát a következőképpen klasszifikálja:

1840—1845 — a fiatal Marx munkássága

1845 — a törés éve

1845—1857 — az érettség éveiben született munkák

1857—1883 — az érett Marx művei.²

A „fiatal Marx munkássága”, ahogyan Althusser nevezi, két részre osztható: a racionalista-liberális periódus 1842-ig, a racionális-társadalmi pedig 1842-től 1845-ig tart. Mindazok a munkák, amelyek 1845-ig íródtak, Althusser szerint a témát *ideológiai* és nem tudományos módszerrel dolgozzák fel.³ Ebből Althusser arra következtet, hogy „... *amennyiben figyelembe vesszük ezt a kezdetet*, nem mondhatjuk, hogy Marx fiataltsága a marxizmushoz tartozott...”.⁴

Könyvének még ugyanazon az oldalán Althusser tovább fejtegeti a kérdést: „Ha Marx életútja és munkássága példás, akkor az nem tulajdon tevékenységének köszönhető, hanem *vad, erős akaratának*, hogy megszabaduljon a mítoszoktól...”.⁵

Ha elfogadjuk Althusser állításait, akkor ebből az következik, hogy 1840 és 1845 között Marx mintegy kedvtelésből, tudálékosan foglalkozott társadalomtudománnyal, ami összeegyeztethetetlen az egész marxi filozófiával és alkotással. Louis Althusser nagyot tévedett. Althusser szerint a törés éve Marxot elszakítja korábbi „filozófiai tudatától”, amely állítólag terhelté Marxot. A törést követi Marx gondolatainak tisztulása. Althusser ugyanis azt mondja, hogy a *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* című munkában a marxi gondolat még nem más a hegeli filozófiai, ideológiai fogalmak konglomerátumánál, a klasszikus angol politikai gazdaságtan és Feuerbach kontemplatív materializmusának sajátos keverékénél. Althusser szerint a *Tézisek Feuerbachról* (1845), már sejteti, *A német ideológia* (1845) pedig már világosan mutatja az ismeretelméleti törést. „... szakít tulajdon múltjával és múltbeli gondolataival, egyszerűen lemészárolja korábbi teóriai feltevéseit, elsősorban a hegeli és feuerbach-i téziseket, addigi antropológiai filozófiájának és tudatfilozófiájának minden formáját.”⁶ Marx említett két munkáját Althusser „Marx marxista alkotásainak” nevezi.

Az ismeretelméleti törésnek az 1845. évre történő „helyezése” két fontos jellemzőt visel magán: „Elválasztva a mozgást a gondolattól, csak az eredményt tartva szem előtt, megszakad a gondolat kapcsolata a történelmi kontextussal: a kapitalizmus és az állam keletkezésével és fejlődésével. A történelem a tudás történelmévé sorvad. Statikus kép az eredmény, amely a tevékenységgel a társadalmi gyakorlattal összekötött gondolatból eltávolítja a dinamikát.”⁷ Az ismeretelmélet ilyen felfogá-

sából az következik, hogy az ismeretelmélet tudomány a tudományról, mert azon az állásponton van, hogy Marx korai munkássága lényegében ideológiai (humanista), de nem tudományos, kései munkássága viszont megtisztult az ideológiától (ahumanista), ellenben igazán tudományos. Az efféle felfogás a marxi gondolatot egyszeri sci-fire redukálja, amely — ahogyan Lefebvre mondaná — áttekinthető, világos és befejezett.

Véleményünk szerint pontos Z. Munišić állítása, amikor a kérdéssel kapcsolatban a következőket mondja: „*A tudomány és az ideológia megkülönböztetését (disztinkcióját) Althusser úgy alkalmazta, mint Marx alkotásainak és általában a marxista alkotások elméleti értékének általános és alapvető mércéjét.* (A szerző kiemelése.) Ez a szerző pozitivistá dogmatikus tévedésének megnyilvánulása, miszerint a tudomány lehet teljesen ideológiamentes, különösen az általános elméletek és a filozófia.”⁸

A „kétféle” Marxról alkotott tézis Althusser-t odáig vezet, hogy „metodológiai rokonságot” fedez fel Hegel és Marx dialektikája között. *Hogyan olvassuk A tőkét?* című tanulmányában Althusser kiemeli: „A közgazdaságtan klasszikus képviselői által alkalmazott módszer valójában csak metafizikus módszer, míg Marx módszere dialektikus. Tehát minden a dialektikából indul ki, amelyet Marx a Hegeltől átvett magánvaló módszerként fog fel és a Ricardonál is már jelenlevő magánvaló tárgyra alkalmaz. Ennek alapján olyan következtetésre is juthatnánk, mintha a szerencsés véletlenek folytán Marx géniuszi elméje csupán ötvözte, egyesítette volna ezt a különben is szerencsés elméleti egységet. Mi azonban tudjuk, hogy ez a gondolat egy kicsit sántít. A Marx előtti dialektikát ugyanis fejjéről a talpára kellett fordítani, tehát átlényegíteni ahhoz, hogy elindulhasson a materializmus szilárd talaján.”⁹ Althusser ebben a tanulmányában is hangsúlyozza a lényeges különbséget Marx és Hegel dialektikája között, ami — mint mondja — az érdeklődés tárgyát képező problémák különbségéből is adódik (idealizmus és materializmus), ezenkívül abból, hogy különböző társadalmi és ideológiai struktúrákra vonatkoznak. Az ilyen szigorú elhatárolástól függetlenül azonban az althusser-i gondolat tartalmaz némi igazságot is.¹⁰ Ez az igazság különösen Althusser alábbi fejtegetésében jut kifejezésre: „... amennyiben a marxista dialektika elvileg ellentéte a hegeli dialektikának, mivel a marxista dialektika racionális és nem misztifikusan misztifikált, ez a radikális különbség a marxi dialektika lényegiségében manifesztálódik, vagyis önmeghatározásában és tulajdon struktúrájában. Hegel dialektikájának fundamentális struktúrája, mint amelyenek a tagadás, a tagadás tagadása, az ellentétek egysége, a túlhaladás, a mennyiség minőségbe való átcsapása, az ellentmondásosság stb., Marxnál (amennyiben átveszi őket) más struktúrát kapnak. Ez azt is jelenti, hogy ezeket a strukturális különbségeket meghatározhatjuk, leírhatjuk és elképzelhetjük. És, ha ez megtehető, akkor ez szükségszerű is, mondhatnánk életbevágóan fontos a marxizmus számára...”¹¹

Ismételten hangsúlyozni szeretnénk, hogy Althusser-nek ez az állás-

foglalása tartalmaz valóságelemeket, de továbbra is annál a megállapításnál kell maradnunk, hogy túlzottan éles a marxi és hegeli dialektika közötti határ keresésében. Bár kétségtelen, hogy van strukturális különbség a két dialektika között.

Egyébként az „idős” Marx elméleti fetiszizálásának ellenhatásaként jelentkezett az a tendencia, amely Marx 1840 és 1845 között írt műveinek tanulmányozására serkentett némely teoretikusokat.¹² Marx fiatalkori műveinek tanulmányozása és a korábbi, valamint a kései munkái közötti átmenet és kapcsolat elhanyagolása eredményezte azután, hogy a fiatal Marx szembekerült az idős Marxszal és ezzel mintegy valós témaként vetődik fel a marxi életmű felosztása a „fiatal” és az „idős” Marx munkáira, alkotásaira.

2. A marxi elmélet kontinuitása

A marxi elmélet folytonossága, illetve ennek hiánya ma a legidősebb kérdések közé tartozik. Ezt azonban csak úgy érthetjük meg, ha jól átgondoljuk a valódi, igazi folyamatokat, és ha ezen belül eljutunk a dialektikus ellentmondások meg-, azaz felismeréséig, mégpedig azzal az alapvető óelkitűzéssel, hogy ezeket az ellentmondásokat túlhaladjuk és túlhaladásuk révén közeledjünk a szabad társult termelőknek ahhoz a közösségéhez, melynek ontologikus alapja a transzprivát tulajdon.

A marxi elmélet kontinuitásából kiindulva elfogadhatatlan és téves a „fiatal” Marxról mint „absztrakt filozófusról és humanistáról” és az „idős” Marxról mint jól felvéteztett „tudós — pozitivistáról” alkotott felfogás, mivel csak egy Marxról és egy alkotói pálya fejlődéséről van szó, vagy mint ahogy P. Vranicki mondaná „...egy egységes Marx és marxi életmű van, amely imitt-amott eltérést mutat — műveiben van befejezetlen, vagy teljességben ki nem dolgozott rész akár fiatalkori, akár kései alkotásait vesszük is alapul”. De, ha figyelembe vesszük Marx dialektikus módszerének lényeges tulajdonságát, amely lényegiségében kritikus és forradalmi, amely minden folyamatot múlandóságában, azaz a keletkezés, a változás és elmúlás törvényszerű szükségességében fog fel, és ha tudjuk, hogy mindez Marx alkotási periódusának mindegyikében bennefoglaltatik, akkor nyilvánvaló, hogy csakis a marxi elmélet kontinuitásáról beszélhetünk. A marxi elmélet a múltban is, és a jövőben is a demokratikus szocializmus önmegvalósulása, a forradalmi harc sajátos és egységes elméleti alapja volt és marad.

Lényeges azonban kiemelni, hogy a marxi elmélet nem egyenes vonalú, mivel fejlődő. Lévéen, hogy Marx elméletének lényeges ismérve a minőségi fejlődés, így Marx az alkotásának korai periódusából származó álláspontjait később érthetőbben és tömörebben fogalmazza meg.

A marxi elmélet kontinuitását próbáljuk meg két idézettel is bizonyítani, mégpedig Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, valamint *A gothai program kritikája* című írásaiból.

A *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* című írásának a Magántulajdon és a kommunizmus fejezetében Marx a következőket írja: „A kommunizmus még politikai természetű, demokratikus, vagy despotikus; az állam megszüntetésével, de egyszersmind még ki nem teljesedett, és még mindig a magántulajdonnal, azaz az ember elidegenülésével terhelt lényeg. Mindkét formában a kommunizmus már az ember reintegrációjának, vagy magába való visszatérésének, az emberi önelfidegenülés megszüntetésének tudja magát, de amennyiben még nem ragadta meg a magántulajdon pozitív lényegét és éppoly kevésbé értette meg a szükséglet emberi természetét, még annak foglya és autól fertőzött is. Bár a magántulajdon fogalmát már megragadta, de lényegét még nem.”¹³

Arra mutatva rá, hogy az elidegenülés minden formája a magántulajdon létéből fakad, valamint hogy a kommunizmus is, bár megszünteti az államot — a polgári államot — kezdeti fázisában lényegesen a magántulajdon hatalmának jellegzetességeit viseli magán, Marx arra is rávilágít, hogy a magántulajdon túlhaladása a társadalmi és a magántulajdon ellentmondásosságainak összeütközése folytán alakul ki, azaz történik, magában foglalva az ember magába való visszatérésének, vagyis az elidegenülés megszűnésének lehetőségét.

A *gothai program kritikája* című tanulmányában Marx a munka felszabadításának és a társadalmi termék elosztásának problémáját elemezve egyebek között a következőket mondja: „Nekünk itt nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely saját alapján *kifejlődött*, hanem ellenkezőleg, olyanal, amely a tőkés társadalomból most *bújik* ki, amely tehát minden tekintetben gazdaságilag, erkölcsében, szellemében, még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyét, amelynek méhéből származik.”¹⁴

Mindkét művében, tehát abban, amelyet 1844-ben, és amelyet 1875-ben írt Marx a kommunista társadalom létrejöttének lehetőségeit vizsgálja és mindazt, ami a kommunizmus fejlődésének kezdeti fázisára jellemző lehet, vagyis a korábbi társadalom — amelyből a kommunizmus kialakult — lényeges gazdasági morális és szellemi ismérveit, ez pedig nem más, mint a társadalom ellentmondásainak forrása: a magántulajdon.

Látjuk tehát, hogy a két különböző időpontban született marxi alkotásnak ugyanaz az alapja, a magántulajdon, és ez egyben azt is jelenti, hogy a marxi gondolat fejlődése lényegében egységes.

3. Az „idős” Marx ellentmondásai

Nemcsak arra történtek azonban kísérletek, hogy Marx elméletét felosszák, hanem azzal is próbálkoztak egyes teoretikusok, hogy a marxi gondolat diszkontinuitására mutassanak rá, mégpedig egyetlen mű keretén belül. A *tőké*ről van szó és arról a tézisoról, hogy nagy ellentmondás van a *A tőke* első és harmadik kötetében mondottak között, nevezetesen nagy különbség van az „értékvilág” és az „árak világa” között, eb-

ből következően pedig nem fogadható el Marxnak a transzformációs problémára vonatkozó megoldása és az az álláspontja, miszerint a profit az érték-többlet átváltozott formája. Maga Marx is elméletileg argumentálta az érték-törvény és az átlagprofit törvénye közötti szoros kapcsolatot, amit a legtöbb polgári teoretikus nem is akar megérteni. Ez azonban nem csoda, hiszen nézeteiket meghatározzák a keretek, amelyek között élnek. Felróható ez Joan Robinsonnak *Bevezetés a korszerű gazdaságtanba* című művében kifejtett nézetei miatt és P. Sraffának, de rajtuk kívül másoknak is.

4. A „két” Marxról szóló mítosz bírálata

Bár elméleti jelentősége nemcsak filozófiai, hanem a politikai közgazdaságtan szempontjából is fontos, akadémiai viták tárgyát mégsem képezi már, hisz a világban lejátszódott eddigi történelmi gyakorlat különbözősége egyaránt igazolta a „fiatal” és az „idős” Marx téziseit. A sztálinista orientáció követői úgy vélték, hogy a „fiatal” Marx és szocialista humanizmusa nem más, mint ideológiai fogalom, ugyanakkor a praxisták úgy vélték, hogy az idős Marxszal a „fiatal” Marxot kell szembeállítani. Közben mindkét tábor megfélekedett arról, hogy a marxi elmélet fejlődő, s hogy a történelem kerekét a munka és az ember felszabadításának irányába forgatja.

A kapitalizmusból a kommunizmusba történő átmenet korszakában többé nem a „két” Marxról alkotott mítosz az alapkérdés, hanem az, hogy miként lehet Marx forradalmi módszereivel és elméletével túlhaladni a társadalmi tulajdon institucionális-jogi kereteit, s a társadalmi tulajdont beépíteni a szocializmus ontológiájába, ily módon jutva el a transzprivát tulajdonig és az ember teljes felszabadításáig.

Jegyzetek

- ¹ M. Marković: *Filozofski osnovi nauke*. Belgrad, 1981.
- ² L. Althusser: *Za Marksa*. Predgovor, Nolit Kiadó, Belgrad, 1971. 24. o.
- ³ Erről részletesebben lásd Z. Munišić: *Marksizam Luja Altisera*. Kolarac Népegyeteme, Belgrad, 1977.
- ⁴ L. Althusser: i. m. 79. o.
- ⁵ L. Althusser: i. m. 79. o.
- ⁶ L. Althusser: i. m. 25. o.
- ⁷ A. Lefebvre: *Misao postala svijetom*. Globus Kiadó, Zágráb, 1981, 58. o.
- ⁸ Z. Munišić: i. m. 66. o.
- ⁹ L. Althusser: *Kaiko čitati Kapital*. Zágráb, 1975, 90. o.
- ¹⁰ Erről bővebben M. Marković: i. m. 294. o. és Zdravko Munišić: *Marksizam L. Altisera — Strukturalno-epistemološka dijalektika* című tanulmányában, Kolarac Népegyeteme, 1977, Belgrad

- ¹¹ L. Althusser: Za Marksa. Nolit Kiadó, Belgrád, 1971, 89—90. o.
¹² Lásd G. Petrović: Filozofija i marksizam. Naprijed Kiadó, Zággráb, 1976, 31. o.
¹³ K. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1962, 68. o.
¹⁴ K. Marx: A gothai program kritikája. Szikra kiadó Budapest, 1953, 11. o.

Rezime

Marksova misao — misao kontinuiteta

Teorijsko pitanje mita „o dva“ Marksa postalo je aktualnim sa objavljivanjem „Ekonomsko-filozofskih rukopisa iz 1844 godine“ 1932 godine. Vulgarno rečeno postojale su, a i danas postoje, dve orijentacije: jedna koja smatra da je „pravi“ Marks onaj „stari“, a kao reakcija nedomišljena i nedovedena do kraja na dogmatsko poimanje „starog“ Marksa javlja se orijentacija da je „pravi“ Marks onaj „mladi“ Marks. Ovo pitanje je do krajnjih granica zaostrio Luj Altiser u studijama „Za Marksa“ i „Kako čitati Kapital“ svojim učenjem epistemološkog preloma, gde Marksovu misao deli na ideološko-humanističku ali nenaučnu („mladi“ Marks) i pozitivističku ali ahumanističku („stari“ Marks).

Potom se javljaju tendencije da se Marksova misao i u samom „Kapitalu“ deli i da je puna protivurečja, a posebno protivrečnost između „sveta vrednosti“ (I tom) i „sveta cena“ (III tom).

Ovakva stanovišta imaju za posledicu odvajanja Marksovog dijalektičkog metoda od Hegelovog i pokušaj kidanja veza između dveju dijalektika, ili pak, pokušaj iznalaženja „apsolutnog identiteta“.

Niti je Marks samo ideolog — filozof, niti je on naučnik — nefilozof, nego Marksova misao je kontinuelno — razvojna i jedinstvena — naučna i filozofska jednovremeno, što može i da se dokaže „simptomalno“ čitajući Marksa.

Međutim fundamentalno pitanje, je upravo pitanje kako na temeljima Marksovog revolucionarnog metoda, koji je svojstven Marksovoj misli i u periodu ranog i kasnog stvaralaštva, iznositi mogućnosti prevazilaženja okvira pravno-institucionalnih sa stanovišta društvene svojine i utemeljiti društvenu svojinu u samo ontološko socijalizma te na taj način bitno se aproksimirati Marksovoj viziji „zajednice slobodno udruženih proizvođača“, koja jedino nosi sobom potpuno oslobođenje čoveka i rada, za razliku od građanskih oblika koji nude sve žešće dimenzije alijeniranosti.

Summary

The Marxian Theory — the Thought of Continuity

The theoretical question of the myth about „two Marx's“ became actual with the publication of the „Economic-Philosophical Manuscript from the year 1844“, published in 1932. Vulgarly speaking, we had and still have two orientations: one that considers that the „real“ Marx is the „old“ one, and

as a reaction to it there appears a reflection which is not thought through and which is not brought to a dogmatic comprehension of the „old” Marx — there emerges an orientation that the „real” Marx is the „young” one. This question had been strained to the extreme limits by Louis Althusser in his studies „For Marx” and „How to read: das Kapital”, with his theory of the epistemological fracture, where he divides the Marxian theory into idealistic and humanistic but unscientific („young” Marx) and into positivistic but non-humanistic („old” Marx).

There emerges a tendency that the Marxian theory is even in his major work „Capital” divisible and that it is full of discrepancies, and in general there exists a contradiction between „the world of value” (I volume) and „the world of price” (III volume).

These resulted standpoints a separation between the Marxian dialectical method and the dialectical method of Hegel. Also we have a tendency of tearing the link between the two dialectical methods, or an attempt of finding the „absolute identity”.

Nor is Marx only a theoretician-philosopher, nor is he a scientist-non-philosopher, but his thought has to be regarded as continual — developing and unique — scientific and philosophical simultaneously and this statement can be proved by a „symptomatic” reading of his works.

The fundamental question is however how to, on the basis of the Marxian revolutionary method, a theory which in both early and late period of the Marxian creative work presents possibilities of overcoming the lawful-institutional frame from the aspect of social-ownership and to build the foundations of the socially owned property through the ontological method. So, in that way to approach essentially the Marxian vision of „the community of the associated producers”, the vision that bears in itself the complete liberation of the individual and the emancipation of labour, in contrast to the bourgeois ideology which offers more and more severe dimensions of alienation.